

Stati

Socializace romských dětí ve škole

Pavel Říčan

Klíčová slova: Socializace romských dětí, romská demografie, faktory eskalace, rasismus, xenofobie, etnocentrismus, psychogenetika, eugenika, asimilační politika, Úmluva o právech dítěte.

Úvodem

Socializací rozumíme takové zapojení jedince do společnosti, které mu umožňuje žít v harmonických vztazích s jinými jedinci, se skupinami a s institucemi, a navíc přispívat k prosperitě a pozitivnímu vývoji jak skupin, v nichž je začleněn, tak i celé společnosti. Socializace je proces, který začíná v dětství a vrcholí tím, že člověk dospěje: začne produktivně pracovat, podílet se na péči o ty, kteří to potřebují (zvláště o své děti) a chovat se jako odpovědný občan.

Socializace romských dětí často vážne jak ve škole, tak mimo ni. Nedostatečný školní prospěch a nezáměr o učení, nedostatky v péči o sebe sama, konflikty s ostatními dětmi a s učiteli, nedostatečný respekt k hodnotám, na jejichž uznávání stojí naše společnost, to je jen několik příkladů ilustrujících, o jak závažný problém jde. Společenské změny posledních let tyto nesnáze nesporně zhoršily a nedávné prodloužení povinné školní docházky o další rok — obecně jistě prospěšné — je rázem ještě násobí.

Situace nesporně vyžaduje systémové řešení, jež však bude — podobně jako řešení romského problému v celé jeho komplexnosti — drahé, pracné, zdlouhavé a málo populární. Čím déle se však toto řešení bude odkládat, tím hůře. Úkolem této stati je přispět úhlem pohledu, který umožňuje psychologie, k pochopení širšího kontextu našeho problému a k objasnění jeho skryté

Napsání této stati umožnila finanční podpora nadace Research Support Scheme Středoevropské univerzity.

dynamiky. Vzhledem k tomu, že není reálné očekávat od naší státní moci, jak zákonodárné, tak výkonné, brzké energické řešení, klademe zvláštní důraz na to, co mohou pedagogové konkrétně dělat, aby na svých školách za daných podmínek aspoň brzdili zhoršování situace — s nadějí, že vzorce jednání, jež vytvoří a vyzkoušejí, se v budoucnosti za příznivějších podmínek široce uplatní.

1. Sociální situace romského etnika a její perspektiva

Podle různých odhadů žije s námi v této zemi 200 až 300 tisíc Romů, kteří tvoří 2–3 % obyvatelstva ČR. Tento údaj rychle zastarává díky jejich vysoké natalitě a mládí rodiček; polovina Romů je ve věku do 16 let. Přibývá jich i migrací ze Slovenska motivovanou tamní vyšší nezaměstnaností, silnější averzí vůči Romům a ostřejší represí ze strany státní moci. (O této migraci nemáme přehled, což je dáno jednak mimořádnou schopností Romů žít v pololegalitě až ilegálně „na návštěvě“ v přeplněných bytech, jednak faktem, že jen malá část z nich se hlásí k romské národnosti.)

Několikánásobně až mnohonásobně vyšší procento Romů, než odpovídá jejich zastoupení v populaci, nacházíme ve skupinách, jež jsou sociálním problémem a objektem náročné péče různých odborníků: chovanci kojeneckých ústavů, dětských domovů a zvláště výchovných ústavů („pasťáků“), žactvo zvláštních a pomocných škol, děti starší než jejich spolužáci, děti chronicky absentující ve škole a unikající zdravotní péči, občané s nedokončeným základním vzděláním, funkční analfabeti a analfabeti v užším smyslu slova, pachatelé činů trestných i „jinak trestných“ (tj. beztrestných jen vzhledem k věku dítěte), pachatelé nejružnějších přestupků a prohřešků proti zásadám únosného sousedského soužití, děti i dospělí ve špatném zdravotním stavu a ohrožující zdraví ostatního obyvatelstva, oběti alkoholu, drog a hracích automatů, invalidní důchodci, fluktuanti a nezaměstnaní, neplatiči nájemného a dalších poplatků „inkasa“, prostitutky a kuplíři. Tento výčet není úplný, lze z něj však pochopit rozměry utrpení, ekonomickou zátěž, bezpečnostní a politická rizika, jež Romové představují, a zejména dluh, který vůči nim má zodpovědná elita národa, k níž jistě patří povolání pedagogové.

Racionální analýza současných poměrů odhaluje — i bez vědeckého výzkumu — signály další eskalace sociálních problémů romského etnika a jejich důsledků pro celou společnost. Uvádíme nejmarkantnější z nich:

1. Absolutní a zejména relativní přírůstek Romů (růst jejich podílu na obyvatelstvu ČR) stupňuje nároky na toleranci majority a na kapacitu příslušných odborníků, jež může těžko růst stejně rychle jako potřeba

odborné péče. Pro ilustraci stačí letmý pohled na problémy dětských domovů.

2. Nezaměstnanost Romů, dosahující např. v Kladně a v Ústí n. L. 90 %: I kdyby zůstala jen na současné úrovni, její demoralizující a kriminalizující vliv se teprve postupně plně uplatní. Očekávaný vzestup nezaměstnanosti v celé populaci na evropský průměr (jako důsledek dokončené transformace ekonomiky) povede ovšem k tomu, že jako první budou propouštěni i ti Romové, kteří dosud pracují. Přibude romských rodičů parazitujících na vlastních dětech — využívajících pro vlastní potřeby peníze, jež jim stát poskytuje na péči o děti. Tento parasitismus již nyní přispívá k populační explozi romského etnika.
3. Romové nebudou většinou schopni platit tržní nájemné — a už se pro ně (jakožto pro „nepřízřusobivé občany“) staví holobyty v činžáckých sídlištního typu, kam budou stěhováni spolu s jinými chronickými neplatiči.
4. Všeobecné odmítání „gádžovských“ pořádků spolu s mimořádnou schopností unikat policii vzájemným krytím předurčuje Romy k hromadnému zapojení do mohutnější sítě organizovaného zločinu.
5. Menší respekt a menší výkonnost policie a soudů v postihování nápadné romské pouliční kriminality silně irituje veřejnost a zvyšuje protiromskou averzi. Přibývá totiž občanů, kteří byli obětí nebo svědky beztrestného loupežného přepadení za bílého dne, pouličních krádeží páchaných dětmi za vedení rodičů atd.
6. Děti prošlé dětskými domovy obtížně vytvářejí pevné rodinné vztahy. Plodí a rodí tedy další chovance dětských domovů, přičemž tato zkáza se šíří geometrickou řadou.
7. Dalším nepříznivým faktorem je růst devastujícího vlivu audiovizuálních médií na romskou kulturu a jazyk: Vysedávání před obrazovkou vytlačuje společný zpěv, vyprávění pohádek a další tradiční komunikaci. To má za následek vytváření kulturního, etického a duchovního vakua, ne-li rozkladu.
8. Vlivem médií dochází dále k eskalaci etnocentrismu:¹ Komunistická cenzura nebyla v majoritních médiích — dokonce ani ve veřejnoprávních

¹Obvyklejší termín rasismus je pro naši potřebu poněkud úzký, protože se jím rozumí nepřátelství založené na předsudcích, zejména na předsudku o superioritě vlastní rasy. Etnická averze na straně Romů i majority má více složek. Kromě toho Romové patří k téže rase jako my, lze pouze mluvit o odlišném antropologickém typu. Také není vztah majority k Romům pouze negativní, hlubší psychologický pohled odhalí i obdiv, sympatie a závist. — Užívá se i termínu xenofobie, který je rovněž příliš úzký, byť odlišným způsobem, vždyť negativní interetnické postoje nespočívají jen ve strachu.

— nahrazena novinářskou odpovědností, jež je pro fungování demokracie nezbytná, nýbrž bulvárním trhem senzací. Benzín do ohně se lije z obou stran, romská média prohlubují (za státní peníze!) v Romech pocit ukřivděnosti a nenávisť k majoritě.

9. Očekávaná další progrese gamblerství, drogové závislosti a rozšíření agresivních počítačových her v dětské populaci zasáhne — jako všechna zla našeho novokapitalistického Divokého Východu — opět nejvíce romské mláď.

* * *

Shrnuli jsme nejpodstatnější fakta a souvislosti, které jsou odborníkům dobře známé. Není pochyby o tom, že situace romského etnika je špatná a že se zhoršuje. Tento mnohostranně zubožený lid představuje vážný, možná vůbec nejvážnější vnitropolitický problém. Uvážíme-li, jak často je naše republika právě kvůli Romům předmětem kritiky na evropském fóru, uvědomíme si i významný mezinárodní aspekt tohoto problému. Neschopnost řešit romský problém může být interpretována jako neschopnost či neochota dodržovat demokratické standardy jednání s menšinami vůbec.

Jak se u nás v současné době řeší romská otázka? Především nutno přiznat, že chybí solidní koncepce. Pro poslance a ministry jde o „horký brambor“. Když kdysi chartisté pro Romy statečně žádali demokracii, netušili, že až ji dostanou, budou vzdychat po starých časech a volit komunisty. Demokraté předpokládali, že se Romové budou chovat jako normální národnostní menšina, že si zvolí svou kompetentní reprezentaci, kterou budou uznávat a podporovat a jejím prostřednictvím budou sledovat svůj dlouhodobý zájem, jak lokálně, tak i celostátně.

Tyto naděje zcela selhaly. Romové jsou totálně roztržštěni, na jejich reprezentaci si činí nárok kolem 40 organizací, jež však pro prosté Romy zatím vykonaly velmi málo a nejsou jimi uznávány, jejich inteligence je slabá a málo identifikovaná se svým romstvím. Typický Rom se nechová podle modelu liberální politické filosofie, nedbá patřičně o zdraví a vzdělání své a svých dětí, neusiluje sociálně přijatelnou cestou o zlepšení své ekonomické situace a o společenský vzestup, neparticipuje na kulturním a politickém životě. Místní úřady za této situace sporadicky nacházejí odvahu vrátit se — z holé nutnosti — k dřívějšímu racionálnímu protekcionismu (bez etnického útlaku, jehož se dopouštěli komunisté), porušují tím však zákony: Vážou např. vyplácení rodinných příspěvků na školní docházku dětí, což je rozumné, ale protiprávní.

Vláda doufá, že se postupně bude z celku romského etnika „odlupovat“ vrstva těch, kteří projeví vůli k sociálnímu vzestupu — a pokud jde o zby-

tek, hodlá „mírnit jeho marasmus“. Ve jménu práva romského etnika na vlastní životní styl (tedy také na vlastní styl výchovy dětí) se zapomíná na povinnost společnosti zajistit právo romských dětí na školní vzdělání, na přiměřenou zdravotní péči — často i na to, aby se denně najedly, neboť rodinné přídatky bývají, jak už bylo uvedeno, použity jinak.

Rostoucí nesnáze majority s Romy nahrávají politickému extremismu, a to paradoxně jak levému, tak pravému. Komunisté argumentují: „Za nás se měli Romové lépe!“ Na druhé straně pravicoví extremisté úspěšně vytloukají politický kapitál ze slibů, že vyřeší romský problém „tvrdou rukou“. A Žižkov tleská skinheadům pochodujícím ulicemi za blahovlnné asistence policistů, kteří by nejednou rádi (kdyby směli a kdyby si troufli) sami zasahovali proti Romům podobným způsobem ... Ohrožena je sama demokracie v této zemi.

2. Náčrt historické a sociologicko-psychologické analýzy

Pravlastí Romů je Indie. Náleželi patrně převážně k původnímu obyvatelstvu tohoto subkontinentu, které se i antropologicky poněkud odlišovalo od převládnuvší většiny (mj. tmavší pleti). Jejich postavení v indickém kastovním systému prošlo určitým vývojem; nebylo elitní, i když nelze říci, že by patřili jen k nejnižším kastám. Pozoruhodnou, několik staletí trvající migrací se dostali do Evropy a jejich řeč nese zřetelné stopy této cesty.

Evropa se k nim chovala nehostinně jako k cizorodému elementu, ohrožujícímu její společenský řád svým nonkonformním způsobem života, navíc viděla v jejich hudbě a tanci, v různých kejklích a ve věštění ideologickou diverzi. Nikoli zcela neprávem. V Evropě znesvobodněné násilnou christianizací ztělesňovali Romové potlačovanou, ale na druhé straně nesmírně atraktivní spontaneitu, „přirozenost“ lidské tělesnosti a nedomestikovaného kulturního impulsu, slovy básníka Jana Čepa „pach divoké svobody“. Jako takoví byli diskriminováni, vyháněni i pobíjeni, ale na druhé straně žádostivě vítáni. V tomto konfliktním soužití s evropskou majoritou se bezpochyby dotvářel jejich svéráz. Symbolem jejich svobody je kolo kočovného vozu, jež je dnes např. symbolem televizního pořadu Romale. Obraz, který si o Romech vytvořil romantismus, je jistě stylizací, nikoli však svévolnou konstrukcí.

Není dosud jasné, nakolik byli Romové formováni křesťanstvím (a svou opozicí proti němu!), nakolik islámem, jehož teritoriem promigrovali, a kolik si přinesli z hinduistické tradice své vlasti. Tato tradice je — podle Mileny Hübschmannové, jež je naší nespornou romistickou autoritou — „zakódována“ v jejich zvycích a mravech, v řádu jejich pospolitosti. V každém případě nesou ve své kultuře, ve své mentalitě, ve svém způsobu života, ve

svém „romipen“ jakési dosud nerozšifrované poselství, bez něhož by Evropa nebyla Evropou, a které zčásti vystihuje Günther Grass, když říká: „... mají v sobě zarážející krásu, která nás činí ošklivými samy před sebou. Jejich pouhá existence zpochybňuje naše hodnoty. Potřebujeme je. Mohli by nám pomoci alespoň trochu pohnout naším zkostnatělým pořádkem. Mohli bychom se u nich poučit, jak bezvýznamné jsou hranice.“

Pokusy o začlenění Romů do „gádžovské“ společnosti, jež lze sledovat v evropské historii (například přidělováním půdy, dobytka a nástrojů za Marie Terezie) vcelku selhaly.² Na Slovensku, odkud pochází většina našich Romů (malá část pochází z jihovýchodní Evropy), žili však po řadu posledních generací většinou usedle, a to v osadách, jež byly sice do jisté míry ghettem, zároveň však i prostorem svobody, regulované v podstatě jen jejich vnitřní samosprávou. Tyto osady byly jakýmsi satelity majoritních slovenských vesnic, pro něž Romové vykonávali — za naturální odměnu — převážně nejhrušší práce; ti, kteří bohatli a stoupali na společenském žebříčku jako špičkoví hudebníci či obchodníci, osady postupně opouštěli. Život v těchto osadách se ovšem stával stále větším anachronismem. Jeho styl a kulturu se v poslední době snaží zachytit etnografové, dokud úplně nezmizí pod tlakem současných společenských změn.

Nápadně defektní socializaci většiny našich Romů nelze pochopit jen jako důsledek jejich sociokulturní zaostalosti.³

²Nedovedeme ovšem charakterizovat tu menšinu (patrně malou), jež se tehdy, případně jindy za podobných okolností, od romského etnika asimilací odloučila a jemu odrodila. Je dosti pravděpodobné, že šlo — podobně jako dnes — o vrstvu schopnou a motivovanou k sociálnímu vzestupu. Je možné, že takto je už po staletí toto etnikum ochuzováno o svou elitu.

³V poslední době ožívají ve světě pokusy vysvětlovat interetnické, resp. mezirasové rozdíly v psychice a chování biologickými faktory. Tak se například rozdíly mezi výsledky inteligenčních testů amerických černochů a bělochů, opakovaně zjištěné v dlouhé řadě výzkumů, vysvětlují zčásti geneticky. Je pochopitelné, že vzpomínka na hitlerovský rasismus vede dodnes k silné averzi vůči výzkumům tohoto druhu. Představa, že se geny jednotlivých lidských ras projevují jen tělesnými rozdíly, je ovšem čistě dogmatická. (Jejím zdrojem je filosofická bezradnost humanistů, kteří nemají jiný základ pro vyjádření hodnoty člověka než jeho biologickou a psychologickou kvalitu.) Jedním z předních úkolů genetické psychologie je zkoumat hereditární základy rozdílů mezi jedinci téže rasy i mezi jednotlivými rasami. Je to velmi aktuální už proto, že genofond celého lidstva, stejně jako jednotlivých etnik, je vážně ohrožen některými civilizačními trendy a je třeba o něj zodpovědně pečovat. Nikdo dnes například nedovede říci, jaké procento asociálních psychopatů v populaci je ještě schopna unést moderní demokracie. — Pokud jde o Romy, nelze je ovšem považovat za odlišnou rasu, jde pouze o antropologickou variantu. Všeobecně se předpokládají jejich *psychogenetická pozitiva*, zejména vrozené nadání pro hudbu a tanec. Rozdíly mezi jejich výsledky a výsledky majority v inteligenčních či jiných psychologických testech (jež jsou značné) jsou však do takové míry ovlivněny *masivními rozdíly mezi životními podmínkami* romských a neromských dětí, že by usuzování na heredi-

Obrovskou roli zde sehrálo Hitlerovo „rasové čištění“ Evropy, holocaust, v němž zmizeli téměř všichni Romové žijící tehdy v českých zemích. Slovenští Romové byli postiženi podstatně méně, patrně i díky tomu, že byli lépe integrováni do tamní socioekonomické struktury, ale zkušenost holocaustu, jímž vrcholil staletý etnický útlak, nutně hluboce a dlouhodobě poškodila vztah Romů ke „gádžům“ vůbec, jejich ochotu a schopnost přijmout pozitivní prvky kulturní a duchovní evropské tradice, být opravdově loajální, natož pak sociálně konstruktivní. — Na straně majority musí psycholog předpokládat (nevědomý) pocit viny těch, kteří přežili. Nasnadě je pak nevědomá obrana tohoto pocitu viny mechanismem projekce, jež ústí v přesvědčení: „Sami si za to mohli!“

Poválečné Čechy (a Morava) lákaly slovenské Romy slušnými byty a pracovními příležitostmi. Stabilizované komunity některých menších měst (např. Český Krumlov a Rokycany) integrovaly menší skupiny Romů poměrně úspěšně. Divoký Západ zlatokopectkého pohraničí a velkoměstské aglomerace se stavbami socialismu a s rozsáhlou sociální patologií však měly na romskou duši a na morálku vznikajících romských komunit devastující vliv.

Komunistická politika byla — v tradici Marie Terezie — tvrdě orientována na asimilaci. Pojala Romy jako sociokulturně zaostalé obyvatelstvo, jež je třeba povznést i proti jeho vůli soustavným vzděláváním a zapojením do pracovní činnosti. Kočovní způsob života, který někteří z nich vedli, byl nepřijatelný, protože ztěžoval jejich sociální manipulaci, byl proto zakázán a dodržení zákazu brutálně vynuceno. Jejich jazyk byl považován za zbytečnou komplikaci vzdělávání a komunikace, jejich specifický životní styl a kultura měly ustoupit — ostatně stejně jako mnoho jiných specifík majoritních — jednotnému socialistickému novotvaru podle sovětského vzoru. Nebyla uznána existence romské národnosti.

Pokud byli Romové velmi řídké rozptýleni mezi majoritním obyvatelstvem, došlo mnohdy skutečně k jejich asimilaci, „rozplynuli“ se a byli zbaveni svého trpkého údělu. Tam, kde geografická situace usnadňovala jejich typický pospolitý život (zejména trávení velkého množství času vzájemnými návštěvami), nedošlo k asimilaci, nýbrž k vytváření pospolitosti charakterizované protigádžovskou solidaritou, jež ovšem přinášela sotva více než negaci. Tradiční řád romských velkorodin byl migrací a změnou celého způsobu života oslaben, šířila se demoralizace a marasmus chánovského typu. V té době snad bylo možné dosáhnout dobrých výsledků v socializaci Romů

tární faktory bylo naprosto iluzorní. Péče o genofond ohrožený biologickými vlivy je však jistě aktuální. Psychoeugenika klepe na dveře — a to nikoli jen v souvislosti s romským problémem.

respektem k jejich jazyku a kultuře, podporou jejich etnické identity – vzhledem ke každodennímu politickému útlaku a ke vnucenému „životu ve lži“ však i o tom musíme pochybovat.

Romové postupně ztráceli pozitivní rysy svého etnika, ať už šlo o tradiční řemeslné dovednosti (pro něž se ztratilo použití), o vynikající muzikálnost, o jazyk a svěbytnou kulturu, o vřelé interpersonální vztahy, zvláště vztah k dětem, či o přísnou sexuální morálku.⁴ Stále více převládaly rysy negativní, hostilita vůči gádžům, malá vytrvalost v práci, malá schopnost plánovat a namáhat se pro nějaký cíl ve vzdálené budoucnosti, špatné sebeovládání ve vztahu k alkoholu (který jim byl nyní snadno dostupný), sklon k impulzivité a násilí. Jejich sebeúcta, odjakživa křehká, byla stále více nahrazována hlubokým pocitem méněcennosti nebo křečovitým zdůrazňováním vlastní výjimečnosti a křivd minulých i současných.

Pocit méněcennosti je typický pro každou utlačovanou menšinu a Romové nejsou výjimkou. Laici, kteří s nimi přicházejí do styku, vidí často jen nápadnou kompenzaci tohoto pocitu zdůrazňovaným sebevědomím, předváděním reprezentativního automobilu, obleku či peněženky. Typicky romská vizáž je někdy „kamuflována“ hlášením se k maďarské národnosti (ugrofinský typ bruneta s tmavší pletí), u žen kosmetikou.

Jako smutnou „perličku“ můžeme uvést novou teorii o původu Romů, podrobně rozvedenou v časopise Romano kurko: Pravlasti Romů je Palestina. Tam vzkvétala romská kultura, dokud ji nezničil vpád židovských agresorů vedených Jozuem. (Je poučné, že i američtí černoši mají svůj antisemitismus.)

Majorita přirozeně odpovídá stupňovanou averzí, z níž v podstatě žije hnutí skinhedů. Zajímavým příznakem této averze je nové označení pro nermorské asociální jedince: „bílé cikáni“.

Musíme konstatovat, že se Romové ve své naprosté většině cítí v naší „gádžovské“ společnosti jako cizinci, neuznávají naše hodnoty a normy, osud demokracie je jim lhostejný, ve státní moci vidí spíše nepřítel než ochránce. Převzali pouze konzum jako dominantní životní zájem, nikoli však vzorce soustavné, plánovitě, disciplinované aktivity, jež jsou v majoritní společnosti tradičně respektovanou cestou k realizaci tohoto zájmu.

Způsob, jímž Romové už desítky let „vybydlují“ přidělované byty známým stylem „Chánov“, nelze vysvětlit jen tím, že byli ve svých východoslovenských osadách zvyklí na obydlí,

⁴Tato tradice, o níž nás ujišťují romisté, byla nahrazena sexuální promiskuitou od časného dospívání, a to i mezi dosti blízkými příbuznými, což by mohlo navíc znamenat ohrožení romského genofondu endogamií.

jež neměla kliky, splachovací záchody nebo ústřední topení. Psycholog za tímto fenoménem nemůže nevidět protigádžovský vzdor sloužící — nanejvýš nešťastným způsobem — udržení či posílení etnické identity, hranice mezi „My“ a „Oni“.

Romisté upozorňují na mravní a duchovní vakuum, v němž se romské etnikum ocitlo v důsledku vývoje, který jsme načrtli. Majoritní společnost dosud duchovně žije z tradice křesťanského Západu, přestože tato tradice byla značně oslabena. Současnost přinesla výrazné oživení religiozity v různých částech světa, naše země není výjimkou. Marxistická předpověď, že náboženství coby „opium lidu“ brzy zmizí, se nesplnila. V duchovním vakuu nemůže trvale žít žádný národ. Který ze současných duchovních proudů strhne Romy, ve kterém najdou sami sebe? Zatím u nich mají úspěch některé formy zjednodušeného nebo zkresleného a zároveň velmi naléhavě prezentovaného křesťanství — letniční hnutí a Svědkové Jehovovi. Dříve nebo později se o ně jistě budou ucházet islámští misionáři. Nabídnou jim novou identitu, opřenou o vzpomínku na indický islám, který ostatně v oné staré vlasti dodnes účinně ruší kastovní degradaci „černých“ (muslimové ignorují kastovní systém). Američtí černoši se dnes začínají odvracet — doufejme, že je to jen bezvýznamný výkyv — od kříže k islámskému pŭlměsíci. V jeho jménu hlásají bratrství černých — mezi sebou. Zatím si vedou velmi mírumilovně, ale v dnešním světě každý separatismus brzy vyústí v agresi. Představitelé našich Romů už začínají — pod tlakem etnického násilí — mluvit o konfrontaci, o tom, že vezmou zákon do vlastních rukou. Nepodceňujme situaci! Mohli bychom se dočkat i české verze džihádu.

Obnovení demokracie v roce 1989 přineslo Romům velkou šanci. Vedlo především k uznání romské národnosti i práva na vlastní jazyk a na podporu specifické národní kultury. Za vydatné účasti romistů (většinou ovšem neromů) byl zahájen pokus o romskou „reprízu“ našeho národního obrození, začínají se psát romské básně i próza, pořádají se kulturní i společenská setkání, stát subvencuje romský tisk, televizní a rozhlasové vysílání. Na vysokých školách se studuje romský jazyk a kultura. Za velký úspěch je možno považovat skutečnost, že ke studiu romistiky na Filosofické fakultě Karlovy univerzity bylo loni přijato šest Romů, kteří složili maturitní zkoušku. Někteří Romové (a ještě více romisté) doufají, že se podaří povzbudit u Romů zájem o jejich kulturu, že se romština rozvine a znovu rozšíří (i když se nemůže stát nástrojem běžné komunikace integrovaných Romů), že se Romové uvědomí jako národ. Příznivou podmínkou k tomu je usnadnění mezinárodních kontaktů. To Romům umožní, aby nejenom věděli, že jich jsou v Evropě milióny, ale aby se také v zemích, jež byly ušetřeny komunismu, seznámili s tím, jak je možné žít v souladu s majoritou.

Sebemensi posun v naznačeném směru bude mít velký význam pro povzbuzení sebeúcty našich Romů — přičemž právě sebeúcta je základním předpokladem povznesení a socializace kteréhokoli etnika či jiné kolektivity, stejně jako každého jedince. Negativní trendy, které jsme uvedli, jsou však patrně mnohem silnější (prozatím!) a zánik romského jazyka a kultury je akutní hrozbou. Uskutečnění této hrozby by ovšem romský problém neodstranilo — naopak by prohloubilo jeho sociální a mravní dimenzi.

3. Romské dětství

Před šedesáti lety romské děti často hladověly, mrzly a umíraly v důsledku nedostatečné zdravotní péče, ať na kočovném voze nebo v nuzné osadě. Jejich vzdělání bylo většinou bídné. Byly však součástí společenství, zejména typické romské velkorodiny, které je milovalo. Nebývaly tělesně trestány. Netrpěly rodinnými rozvraty, které byly vzácné.

Ještě před čtyřiceti lety romské rodiny na svých dětech velmi lpěly. Když bylo dítě z rodiny odebíráno, protože mělo mnoho neomluvených absencí, stávalo se, že je otec bránil se sekýrou v ruce. A kdyby otec v té době poslal svou dceru „na chodník“, stihl by ho nejtěžší trest — byl by vyobcován z komunity. Dnes se romské matky vzdávají svých dětí snadno. Děti jsou často týrány opilými rodiči a okrádány o peníze, které stát poskytl na jejich výživu. Nejednou jsou naváděny, případně nuceny ke krádežím (jež v jejich věku nejsou trestné), při nichž jejich rodiče dělají „zed“. A mladé Romky — nejednou ještě děti — tvoří velké procento mezi prostitutkami, přičemž na jejich peníze často čeká rodina.

Masivním negativním faktorem duševního, charakterového a sociálního vývoje romského dítěte je averze majority vůči jeho etniku, se kterou se setkává velmi brzy a která mu velmi srozumitelně signalizuje, že tato společnost není „jeho světem“. Vrcholem této averze jsou fyzické útoky skinheadů, ale už tříleté dítě se těžko vyhne seznámení s rasistickými nadávkami jako „černej parchant“; a sotva se naučí číst, musí se vyrovnávat s nápisy jako „Cikáni do plynu!“ S tímto vyrovnáváním mu pomáhají rodiče, od nichž lze stěží čekat takovou sociální zralost a mravní sílu, aby se aspoň snažili vést dítě k sociálně konstruktivní reakci.

Velké procento romských dětí⁵ vyrůstá v dětských domovech a ve výchovných ústavech. I když poměry v nich nejsou patrně vždycky tak děsivé, jak je líčí film Marian, o domovy běžně nejde a výchova v nich — pokud lze

⁵ Jejich občanská práva(!) nám brání zjistit jejich počet jinak než podle národnosti, kterou zvolili rodiče při sčítání lidu. To by však nemělo smysl, protože tehdy se prohlásil za Roma jen asi jeden z osmi či devíti skutečných Romů.

běžné zacházení s dětmi v „pastácích“ vůbec označit za výchovu — sotva poskytuje příznivé podmínky pro zdravý a zdárný duševní vývoj.

Romské děti mají — formálně — stejné právo na vzdělání jako ostatní. Ve skutečnosti není zajištěna jejich docházka do školy. Jednou z příčin je, že romští rodiče podceňují význam vzdělání. Doba jim bohužel dává za pravdu, protože absolvováním školy jen o málo stoupne naděje romského dítěte, že najde kvalifikované zaměstnání. Postoj romských rodičů ke škole je však ovlivněn i jiným, skrytějším faktorem: Dítě, které získá vzdělání, se může romské komunitě i rodině odcizit, může se stát „gádžem s hnědou kůží“. To vysvětluje aktivní odpor ke škole, který je patrný zvláště u olašských Romů. (Tato malá menšina je mezi Romy co do bohatství a sociálního statusu elitou, k majoritě však má většinou vyhraněně negativní vztah.) Jestliže se romské matce nechce vstávat a řekne-li dítěti: „Dnes prší, tak nepůjdeš do školy“, předpokládá psycholog v její duši děs z toho, že by jí vzdělání toto dítě odcizilo.

V poslední době se objevují pokusy romských rodičů dosáhnout toho, aby jejich děti byly prohlášeny za nevzdělavatelné, což znamená pro rodinu i finanční přínos. Někdy se podaří v tomto směru zmanipulovat i psychologické vyšetření, například postrašením dítěte takovým způsobem, že se psychologa bojí, ve vyšetřovně uteče pod stůl a není s ním možno navázat komunikaci.⁶

Nepříznivým faktorem školního vzdělávání romských dětí je jejich rychlejší dospívání, jednak biologické, jednak sociální. Nástup puberty ukončuje důležitou klidovou fází dětství, jež je mimořádně příznivá pro vzdělávání. Zejména dívky, u nichž puberta nastupuje dříve než u chlapců, snadno ztrácejí zájem o učení, když se probouzí jejich erotické citění, nemluvě o předčasné sexualitě.

Sociální dospívání romských dětí musíme ovšem chápat ve vztahu k romské komunitě, nikoli ke společnosti jako celku. Je-li matka uvězněna a její dvanáctiletá dcera se dokáže postarat o menší děti, pak je to z hlediska jejího světa projev zralosti, ať získá peníze na jídlo jakýmkoli způsobem. Podobně je tomu s dvanáctiletým romským chlapcem, kterého otec zapojí do aktivity dospělých, jejímž cílem je finanční zisk. Je to pro něj významný krok k dospělosti, ať už jde o činnost legální nebo nikoli.

⁶Zkušena psychologka z ostravské dětské psychiatrie referuje o dětech, jež k tomuto účelu velmi dovedně předstírají debilitu a jsou dokonce nastrkovány k vyšetření pod cizím jménem, aby získaly „důchod“ jinému dítěti.

Učitelé referují o nepříznivém zlomu, který někdy pozorují u romských žáků. Z milého, přítulného a poddajného dítěte se náhle stává neposlušný, vůči učiteli rezervovaný jedinec, odmítající hodnoty, k nimž ho škola vede. Spíše než o „volání krve“ jde patrně o to, že dítě získalo v romské komunitě nový status, neslučitelný s oddaností gádžovskému učiteli či dokonce učitelce. (Feminizace školství poškozují romské děti ještě silněji než majoritní.)

Averze neromské vrstevnické většiny vůči romským dětem je smutnou realitou české školy, kterou potvrdil i náš nedávný výzkum.⁷ Lze ji statisticky prokázat už od prvního ročníku základní školy. A ovšem už v mateřské školce může romské děvčátko uslyšet: „S tebou si nehraju, ty máš vši!“

Ve zvláštních školách je reakce majoritních dětí na romské spolužáky příznivější, což je patrně dáno vyšší inteligencí (zvláště sociální komponentou inteligence) romských dětí. Zatímco majoritní děti se dostávají do zvláštních škol většinou pro mentální retardaci, u romských dětí je obvyklou příčinou nedostatečně intelektuálně stimulující rodinné prostředí; jejich inteligence bývá jinak strukturovaná, nikoli však defektní.

4. Zásady systémového řešení

Prioritní povinností státu je garantovat romským (stejně jako neromským) dětem zákonná práva ve smyslu mezinárodní Úmluvy o právech dítěte. Není nutno vytvořit zákon týkající se speciálně romských dětí, postačí zákon týkající se obecně dětí ze *sociálně znevýhodňujícího prostředí*, tj. těch, jejichž rodiče nejsou — z jakéhokoli důvodu — buď schopni, nebo ochotni zajistit minimální obstožnou péči, výživu, ošacení — a samozřejmě i školní docházku. Nezbytné legislativní úpravy budou ve svých důsledcích nákladné a nepopulární, protože jejich realizace si vyžádá množství kvalifikované práce. Prozatím k nim není „politická vůle“. V podstatě jde o to zajistit, aby rodinné přídatky byly vynaloženy na péči o děti. — Děti ze znevýhodňujícího rodinného prostředí by rovněž měly dostávat velkorysá stipendia — opět ovšem způsobem, který by nezodpovědným rodičům znemožnil tyto prostředky použít jinak.

Komunistická vláda poskytovala romským dětem zdarma jesle, mateřskou školu, školní stravování, letní tábory atd. Zrušení těchto výhod (resp. to, že nebyly nahrazeny výhodami poskytovaným dětem ze znevýhodňující

⁷Naproti tomu jsme nemohli potvrdit výrazně vyšší agresivitu romských dětí. Pokud jsou ke svým spolužákům o něco agresivnější než děti neromské, je to dáno z velké části tím prostým faktem, že jsou — v důsledku opakování ročníků — starší a mají proto fyzickou převahu. To platí i pro propadající neromské děti: repetenti jsou agresivnější.

cího rodinného prostředí bez ohledu na národnost) je těžko pochopitelnou hrubou chybou příslušných úřadů.

Osvědčují se nulté ročníky základních škol, jež romským dětem nahrazují mateřskou školu, seznamují je s vyučovacím jazykem a vštěpují jim některé základní návyky, které si majoritní děti většinou přinášejí už z rodin. Docházka do tříd nultých ročníků je bohužel minimální.

Metody, jimiž zajišťovala romským dětem právo na vzdělání komunistická vláda (odebrání dítěte z rodiny) podcenily význam rodinného prostředí pro vývoj dítěte a přecenily úroveň dětských domovů. V současné době se romským (i jiným) rodičům trpí, aby školní vzdělání svých dětí sabotovali, a to v podstatě beztestně. Příslušný paragraf trestního zákona se prostě ignoruje. Argumentuje se tím, že romské etnikum má „právo na svůj způsob života.“ Tento argument neobstojí. Ze všeho, co jsme dosud uvedli, je zřejmé, že žádná nosná alternativa, která by se obešla bez standardní školní docházky, v této zemi na konci 20. století pro romské děti neexistuje.⁸ Školní docházka je proto prostě třeba podle zákona vynutit, a to i za cenu toho, že by byly děti (ať romské či neromské) v krajním případě umísťovány do internátních škol, z nichž by byly pouštěny domů na víkendy a na prázdniny.

K systémovému řešení romské otázky patří velkorysá podpora dobrovolné práce ve prospěch Romů v rámci neziskových organizací, kterou žádá např. Pavel Bratinka a která je ovšem centralistickým byrokratům trnem v oku.

Závěrem této kapitoly nezbyvá než konstatovat: Odklad systémového řešení romského problému znamená velkou „půjčku od budoucnosti“ — ekonomickou, politickou i mravní — na nebezpečně vysoký úrok.

5. Možnosti běžné pedagogické práce

Neskrýváme kritiku současné vládní politiky, jež odkládá systémové řešení, takže desetitisíce romských dětí těžce strádají a romský problém se vyhrocuje. Avšak i za daných podmínek může řadový pedagog přispět k tomu, aby se romské děti začleňovaly do naší společnosti — jež je chtě nechtě i společností jejich — jako řádní, loajální a konstruktivní občané.

1. Je třeba podporovat sebeúctu romských dětí tím, že jim postavíme před oči vhodné vzory, modely, s nimiž by se ztotožňovaly a jež by napodobovaly. V amerických učebnicích jsou například (zásluhou hnutí za občanská práva) již dávno samozřejmostí obrázky mužů i žen různých

⁸ Jestliže romský novinář vidí etnický útlak v tom, že majorita vyžaduje, aby Romové „chodili do zaměstnání, platili daně a posílali děti do školy“, je to jen pubertální truc proti nezbytnosti — je s podivem, že může tyto názory šířit za státní peníze.

ras v roli lékařů, policistů, učitelů a pracovníků jiných profesí, jež jsou pro děti prestižní. Dokud naše ministerstvo školství nedoporučí autorům učebnic podobné pravidlo, můžeme aspoň vystavovat na školních nástěnkách fotografie (fotogenických!) Romů, kteří nějak vynikli a pozitivně se uplatnili, třeba v lokálním měřítku.

2. Nepropasme žádnou příležitost umožnit romským dětem, aby vynikly v soutěži s neromskými. Dokážou to ve zpěvu, v hudbě a v tanci, případně v obratnosti (nevyžadující dlouhý trénink).
3. Vytvářejme skupiny a týmy, v nichž spolupracují, hrají si nebo sportují romské děti společně s „gádžovskými“. Na nástěnkách bychom měli vystavovat fotografie z akcí, kdy se to podařilo, ze školních výletů apod. Tím vším romským dětem signalizujeme: „Patříte mezi nás!“
4. Snažme se zpestřit výuku dějepisu a zeměpisu, hudební a výtvarnou výchovu, občanskou výchovu aj. romskou tematikou. (Může to být také indická tematika, při které se zmíníme, že Romové pocházejí z Indie). Materiálu je dostatek v poutavém romistickém časopise ROMANO DŽANIBEN⁹, v nedávné knížce dr. Mileny Hübschmannové „Můžeme se domluvit“ atd. Proč nepozvat do hodiny hudební výchovy romskou maminku, aby — s naší pomocí — naučila děti romskou píseň? Vhodným projevem respektu a solidarity je, naučí-li se učitel aspoň několika nejběžnějším romským slovům a větám.
5. Vyvarujme se jakéhokoli ponižování a pokořování romských dětí. Dochází k němu velmi snadno při nevyhnutelném negativním hodnocení jejich školních výsledků.¹⁰ Patří k velkému umění pedagogického taktu vytknout chyby tak, abychom neponížili, nýbrž naopak povzbudili; pochválit, co jen pochválit lze, ocenit i snahu a každý malý pokrok atd. Projevit citový vztah, u menších dětí i pohlazením, jímž ukážeme, že se jich neštítíme. (Ale pozor — i u nás se už rozmáhá ostražitost vůči pedofilním projevům. Proto nelze učiteli zazlívat, jestliže z opatrnosti upustí od fyzického kontaktu i tam, kde by jeho použití bylo pedagogicky velmi vhodné.)
6. Totéž platí o jednání s romskými rodiči: Pochválit pozitivní projevy jejich dětí, ocenit snahu, uznat jejich těžkosti. Nezbytné výtky sdělovat

⁹Tento časopis lze objednat u H. Šebkové, Cimburkova 23, 130 00 Praha 3.

¹⁰Tato zásada vede někdy k úvaze o přeřazení dítěte do zvláštní (speciální) školy i v situaci, kdy je ještě možno doufat, že by snad mohlo — byť s bídou — zůstat na základní škole. Hrozí totiž, že pod vlivem opakovaných nezdarů, doprovázených posměchem spolužáků, romské dítě zaujme negativní postoj ke škole a ke vzdělání vůbec. Je-li přefazeno na zvláštní školu až poté, co k tomu došlo, je těžké tuto resignaci překonat. Na druhé straně romští rodiče často žádají zvláštní školu i tehdy, když to není na místě.

věcně, ne karatelsky. Jednat vstřícně především s matkami, kterým je výchova dětí bližší a jež jsou v tradiční romské rodině silně podřízeny mužům. Pokud jde o závažné rozhodování, je ovšem právě proto třeba respektovat především autoritu romského otce. — Pozor: Vstřícnost neznamena ústupnost na nepravém místě, podléhání nátlaku, když romští rodiče vymáhají neoprávněné výhody. Zkušený učitel, který má zároveň k romskému etniku dobrý citový vztah, někdy akceptuje komunikační styl romských rodičů a „pohádá se“ s nimi.

7. Neztrapňujme se kázáním. Řečněním se s romskými dětmi svede opravdu velmi málo.
8. Averze majority k Romům a „protigádžovské“ postoje Romů i celá jejich mizérie, jak jsme ji načrtli, nemají být při rozhovorech s dětmi tabuizovaným tématem. Majoritní děti o tom doma beztak slyší to nejhorší. Vedeme je k tomu, aby negeneralizovaly a zdůrazňujeme nadějně prvky ve vývoji vztahů mezi Romy a majoritou. U majoritních dětí pěstujeme také empatii ve stylu „Představ si, že jsi sestrou své romské spolužačky, bydlíš v její rodině, máš hnědou kůži jako ona, rodiče, které teď máš, vůbec neznáš, jsi prostě Romka ... Jak by ti bylo, kdybys šla po ulici a viděla ten nápis?“
9. Zvláštní pozornost je třeba věnovat neromským adoptivním rodičům a pěstounům romských dětí. Oceňovat jejich odvahu a obětavou, velkorysou lásku. Vést je k tomu, aby s dětmi o jejich romství často otevřeně mluvili, aby jim pomáhali vyrovnávat se s averzí majority a hledali pro ně — za každou cenu — slušnou romskou společnost.
10. Zásada poslední, snad nejdůležitější: Nečekejme ani rychlé úspěchy, ani mnoho vděčnosti. Je nepravděpodobné, že za několik týdnů nebo měsíců svým osobním vlivem překonáme hluboce zakořeněnou — a majoritní averzí ustavičně obnovovanou! — nedůvěru Romů, zejména pak zásadu, která je romským dětem často vštěpována od malička: Obelhat, ošidit, okrást gádže je správné! Naše láska k dětem a pedagogická odpovědnost musí mít při práci s Romy opravdu dlouhý dech.

Stať byla přednesena na 7. setkání Hnutí R, které se konalo v prosinci 1997 v Kladně.

ŘÍČAN, P.: Socializace romských dětí ve škole. Pedagogická orientace 1997, 2, s. 40–54, ISSN 1211–4669.

Adresa autora: Doc. PhDr. Pavel Říčan, CSc., Psychologický ústav AV ČR, Husova 4, Praha